

UOT:

TUT İPƏKQURDUNUN ŞƏKİ-ZAQATALA BÖLGƏSİNİN İQLİM ŞƏRAİTİNƏ
UYGUN DÖZÜMLÜ XƏTLƏRİN YARADILMASIQ. M. BƏKİROV, A. G. MUSTAFAYEV, Ə. K. KENJEBEKOVA, S. A. VAHABOVA, R. Q. BƏKİROV
AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi

Seleksiya işində ailə və fərdlərin müxtəlif mövsümlərdə inbriding və autbriding cütləş-dirilməsinin tətbiqi həmin şəraitə yüksək dərəcədə dözümlü ailə və fərdlərin ardıcıl seçilməsi nəticəsində isti və yağıntılı iqlim şəraitinə uyğun Çingiz X Yaqub, Yaqub X Çingiz hibridlərinin yaradılması mümkündür.

Açar sözlər: Tut ipəkqurdu, seleksiya, hibrid, cins, barama, toxum.

Seleksiyaçılarımız tərəfindən ölkəmizdə yeni Ağ-baramalı cinslər yaradılmışdır. Ona görə də yaş baramada olan ipək 16-18%-dən 20-22%-ə yüksəlmişdir.

İpəkçilikdə aparılan elmi-tədqiqat işləri göstərir ki, məhsuldarlığın azalmasına təsir göstərən amillərdən biri qurdların istiliyə və rütubətə dözümlü olmasıdır.

Respublikamızda zonaların iqlimi müxtəlif olduğu üçün hər bir konkret zonanın öz şəraitinə uyğun ipəkqurdu cins və hibridləri olmalıdır. Adətən aran rayonlarda yağıntının çox olması, havanın temperaturunun aşağı düşməsi tut ipəkqurdunun iri yaşlarına təsadüf edir. Qurdların inkişafının başa çatdığı dövrdə xəstəliyin baş verməsinə və məhsuldarlığın aşağı düşməsinə səbəb olur.

R.A.Hüseynov yeni tut ipəkqurdu cinslərinin yaradılmasında yaxşı nişanələrin nəsilə möh-kəmləndirilməsi məqsədi ilə inbriding tətbiq edilməsini yüksək qiymətləndirir. Ona görə də aparılmış seleksiya işində dözümlülüyn irsi xarakter daşması və bu xüsusiyyətin nəsilə möhkəmlənməsi üçün iki-üç nəsil inbriding tətbiq edilmişdir.[2]

Z.Əlizadə, Z.Xəlilov, Q.Bəkirov, İ.Salmanovun „İpəkçilik” izahlı lüğətində qeyd edirlər ki, seleksiyanın nəticələrini möhkəmləndirmək üçün intensiv seçmə mərhələsində, təhrikədi fon şəraitində seçilmiş seleksiya materialının saxlanması optimal şəraitin yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təhrikədi şəraitdə ailələr yaşama qabiliyyəti göstəricilərinə görə differensiallaşır ki, bu da, bilavasitə seleksiya əlamətlərinə görə seçmə üçün yaxşı şərait yaradır.[3]

A.K.Seyidov və B.H.Abbasov „İpəkçiliyin əsasları”nda qeyd edir ki, mövcud təlimata əsasən ilk material ailə və qrup yemləmələrinin ən yaxşılarından seçilir. Həmin cinsin digər ekoloji şəraitdə aparılan ailə və qrup yemləməsindən də bu qayda ilə ilk material seçilir və onlar arasında cütləşdirmə aparılır.[1]

A.A.Alimova görə çəkilə müxtəlif baramalardan çıxan kəpənlərin cinsdaxili və cinsarası heterogen

cütləşdirilməsi adi üsula nisbətən yaşama qabiliyyətini 11.5% artırır və bunun səbəbini o bu zaman damazlıq materialının genetik cəhətdən qeyri-bərabərləşməsi ilə izah edir.[4]

Y.H.Şükürlü müəyyən etmişdir ki, istehsalat şəraitində tut ipəkqurdu cinslərinin nizamlanması mümkündür. Toxumun əldə olunması barama məhsulu üçün vacib məsələlərdən biridir. Kəpənlərin yaşama qabiliyyəti üzrə seçim məhsuldarlığın artmasına kömək edir.[5]

Elmi-tədqiqat işi AMEA ŞREM-in „Tut ipəkqurdunun seleksiyası” şöbəsində aparılıb. Müxtəlif coğrafi mühitdə yetişdirilmiş cinsləri ilk seleksiya materialı kimi götürüb. Sintetik seleksiya yolu ilə yeni dözümlü tut ipəkqurdu cinsi yaratmaq qarşıya məqsəd qoyulub.

Seleksiya materialından yüksək dirilmə faizi olan ailələr seçilib götürülüb. Onlardan ayri-ayrı illərin yaz və yay mövsümlərində dözümlüləri seçilib çoxaldılmışdır. Müxtəlif mövsümlərdə seçilmiş xətlər arasında inbriding və autbriding cütləşməsindən istifadə edərək ən dözümlü ailələr seçilmişdir. Sonrakı seleksiya da həmin ailələr süni olaraq pis aqrotexniki şəraitə salınaraq onlardan daha dözümlüləri seçilmişdir. Yemləmə həm yayın ağır ekoloji şəraitində, həm də yazda yağıntının çox olduğu dövrdə aparılıb. Nəticədə daha dözümlü xətlərin seçilməsinə imkan yaranmışdır. Seleksiya işinin aparıldığı ayri-ayrı illərdə və mövsümlərdə tut ipəkqurdunun yaşama qabiliyyəti, yaş baramanın çəkisi, yaş baramanın ipəkliliyi nəzərə alınmışdır. Nəsilə-nəsilə yüksək yaşama qabiliyyətinə və yüksək ipəkliliyə malik cinslər seçilib götürülüb. Seleksiya materialında ipəkliliyə və yaşama qabiliyyətinə görə seçmə aparılıb. Üstünlük təşkil edən ailələr seleksiya məqsədi ilə saxlanılmışdır. Sonralar nəsilərdə yaşama qabiliyyətini möhkəmlətmək üçün ailələrin mövsümlər arası cütləşməsindən istifadə olunmuşdur.

Seleksiya materialının hər il göstərilən qaydada işlənməsi vacibdir. Ailələr getdikcə seçilib və onların əsas göstəriciləri fərqləndirici sürətdə öyrənilmişdir.

Yaz və yayda öyrənilən cins və hibridlərinbioloji göstəriciləri I №-li cədvəldə verilib.
Cədvəl. Tut ipəkqurdunun bioloji göstəriciləri

Yaqub cins və hibridlərində 2,7-2,8 qram olmuşdur.Yayda yüksək göstərici isə birinci mərhələdə

s/n	I mərhələ yaz					II mərhələ yaz					I mərhələ yay					II mərhələ yay				
Cinsin adı	Dirilmə faizi %	qurdların yaşama qabiliyyəti %	Bir ədəd yaş baramanın çəkisi qram	Yemləmə müddəti sutka	Yaş baramanın ipəkliliyi %	Dirilmə faizi %	qurdların yaşama qabiliyyəti %	Bir ədəd yaş baramanın çəkisi qram	Yemləmə müddəti sutka	Yaş baramanın ipəkliliyi %	Dirilmə faizi %	qurdların yaşama qabiliyyəti %	Bir ədəd yaş baramanın çəkisi qram	Yemləmə müddəti sutka	Yaş baramanın ipəkliliyi %	Dirilmə faizi %	qurdların yaşama qabiliyyəti %	Bir ədəd yaş baramanın çəkisi qram	Yemləmə müddəti sutka	Yaş baramanın ipəkliliyi %
1 Yaqub	96.0	97.0	2.6	28	22.6	95.0	96.0	2.4	27	21.0	95.0	94.5	1.5	28	20.5	95.0	94.0	1.4	29	21.7
2 Çingiz	95.0	96.5	2.8	28	23.5	96.0	96.5	2.3	27	20.4	96.5	95.5	1.4	28	20.4	96.0	95.0	1.5	29	20.9
3 Yaqub x Çingiz	97.0	98.0	2.6	28	22.7	97.5	97.5	2.5	26	21.6	97.5	97.0	1.7	27	22.0	97.0	97.0	1.5	28	23.0
4 Çingiz x Yaqub	97.5	98.0	2.7	28	23.1	97.0	97.5	2.3	26	21.3	98.0	96.5	1.6	27	21.4	97.5	96.0	1.6	28	22.5
5 Şəki-1 x Şəki-2 (nəzarət)	94.5	95.5	2.1	29	19.5	94.0	94.0	1.8	29	19.5	94.0	94.0	1.2	30	19.0	93.0	94.0	1.2	29	19.0

Cədvəldən görünür ki, ekoloji amillərin və seçmənin nəticəsində yüksək bioloji göstəricilərə malik olan yaxşı ailələr seçilmişdir. Üçüncü yaşda hər təkrarda 100 ədəd olmaqla dörd təkrarda qurd sayılıb. Ayrı-ayrı ailələr üzrə qurdların yaşama qabiliyyəti, yemləmə müddəti, yaş baramanın çəkisi və yaş baramanın ipəkliliyi müəyyən edilib.

Aydın olur ki, tut ipəkqurdu toxumunun (qrenanın) dirilmə faizi bu ilin yazında birinci mərhələdə Yaqub x Çingiz hibridi 97,0% olduğu halda, ikinci mərhələnin yazında isə bu hibriddə toxumun dirilmə faizi 97.5% müşahidə olunmuşdur. Yayın birinci mərhələsində qrenanın dirilmə faizi Çingiz x Yaqub hibridində 98% olduğu halda havanın cox isti olması ilə əlaqədar həmin hibridin dirilmə faizi göstəricisi 0.5% aşağı olmuşdur. Tut ipək-qurdu cins və hibridlərin dirilmə faizigöstəricisi nəzarətdən 2,5- 3,0 % yüksək olmuşdur.

Qurdların yaşama qabiliyyəti məhsuldarlığa təsir edən mühüm göstəricidir. Cins və hibridlərin hər biri nəzarətdən yüksək olub, lakin ən yüksək göstərici yazın birinci mərhələsində Çingiz x Yaqub, Yaqub x Çingiz hibridlərində98% müşahidə edilib. Yayın birinci və ikinci mərhələlərində isə qurdların yaşama qabiliyyətinin yüksək göstəricisi Yaqub x Çingiz hibridində 97% olmuşdur.

Yaş baramanın çəkisi birbaşa məhsuldarlığa təsir edən göstəricidir. Yaş baramanın çəkisinə görə hibrid və cinslərin hamısı nəzarətdən üstün olub.Ən yüksək göstərici yazın birinci mərhələsindəÇingiz, Çingiz x

Yaqub x Çingiz hibridində 1.7 qram müşahidə olunmuşdur. Yemləmə müddəti təsərrüfat üçün əlverişli və maya dəyərinin aşağı düşməsinə səbəb olan göstəricidir.Ən qısa yemləmə müddəti yazın ikinci mərhələsində Yaqub x Çingiz və Çingiz x Yaqub hibridlərində 26 sutka, yayın birinci mərhələsində isə həmin hibridlərdə 27 sutka olmuşdur. Hibridlərin hər biri nəzarətdən üstün olub.

Yaş baramanın ipəkliliyi sənayenin tələbatına cavab verən göstəricidir.Yaş baramanın ipəkliliyi yazın birinci mərhələsində Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridlərində 23,1- 23,5%, yazın ikinci mərhələsində Yaqub x Çingiz hibridində 21.6% olmuşdur.Yayın birinci mərhələsində yaş baramanın ipəkliliyi Çingiz x Yaqub və Yaqub x Çingiz hibridlərində 21.4-22.0% olduğu halda, ikinci mərhələdə isə bu göstəricilər 22.5-23.0% müşahidə edilib.

Aparılan təcrübənin təhlilinə əsasən aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

1. Seleksiya işində ailə və fərdlərin müxtəlif mövsümlərdə inbriding və autbriding cütləşdirilməsinin tətbiqi həmin şəraitə yüksək dərəcədə dözümlü ailə və fərdlərin ardıcıl seçilməsi nəticəsində isti və yağıntılı iqlim şəraitinə uyğun Çingiz x Yaqub və Yaqub x Çingiz hibridlərinin yaradılması mümkündür.

2. Nəzarətə nisbətən təcrübədə olan bir qram tut ipəkqurdunun cinslərindən alınan barama məhsulu 1,0-1,5 kq yüksək olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

- 1.A.K.Seyidov, B.H.Abbasov „İpəkçiliyin əsasları“, „Müəllim“ nəşriyyatı.Bakı-2012, səh-164. 2.R.A.Hüseynov „Yeni yüksək ipəkli Gəncə-1 cinsi“, Kirovabad, Azərbaycan İpəkçilik İnstitutunun xəbərləri, VI. 1967. 3.Z.Əlizadə, Z.Xəlilov, Q.Bəkirov, İ.Salmanov „İpəkçilik“ izahlı lüğət, „Apostroff“ Bakı-2013, səh-355. 4.Alimov A. Гетерогенный подбор родительных пар у тутового шелкопряда. Авто-реферат дис...на соиск.уч.степениканд.с/х наук.Харьков, 1961, 25с.5.Шукюрлу Ю.Г. Структурные белки.Баку. Элм,2006,376 с.

Г.М.Бекиров, А.Г.Мустафасв, А.К.Кенжебекова, С.А.Вахабова, Р.Г.Бекиров

Путем применения инбридного и аутбридного спаривания семей и особей в разных сезонах возможно получение при последовательном выборе из семей и особей выживших в высокой степени соответствующих гибриды Чингиз x Ягуб, Ягуб x Чингиз для жарких и дождливых климатических условий.

Ключевые слова: тутовый шелкопряд, селекция, гибрид, сорт, кокон, семена, грена.

To create a lines to be tolerate for climate of Shaki-Zagatala region

Q.M.Bekirov, A.G.Mustafayev, Ə.K.Kenjebekova, S.A.Vahabova, R.Q.Bekirov

In the selection process, there is a possibility to produce Genghis x Jacob, Jacob x Genghis hybrides for hot and rainy climate conditions through applying inbreeding and outbreeding among high tolerable families and individuals in the various seasons.

Key words: mulberry silkworm, breeding, hybrid, breed silkworm seeds
